

T Ü R K Ç E D E

ki < erki

SAADET ÇAĞATAY

1. Şimdiye kadar yazılmış olan Türk gramerleri iki türlü *ki* ayırt edebiliyorlar. Bunlardan birisi açıklanması kolay olan aidiyet *-ki*'si dir; bazı zaman zarflarına *evvelki*, *dünkü*, *sabahki gibi*, ve *-da* lokatif, İstanbuldaki evdeki *-nın -in* konitif eklerine *ezinbi hisimbi* Ahme

Y. ŞİNKEVİÇ Rabguzis Syntax § 164 de *mundag mu karak arki tib sordum* 'böyle mi gerek ki deyip sordum' (27-8), *Zührä yulduznu kördi, gayet yaruk meniñ täñrim mundag mu ä r k i bu mu ä r k i tib* 'Zühre yıldızını gördü gayet parlak, benim tanrım böyle mi ki, bu mu ki dedi' (75-3).

4. W. BANG gibi Y. ŞİNKEVİÇ de Uygurcada geçen bazı cümleleri verir. Gerek W. BANG'ın, gerekse Y. ŞİNKEVİÇ'in Uygurcadan gösterdikleri örneklerde (M III, U II, U III de) *-mu* '-mi' soru edatı bulunmaksızın soru zamiri ile geçen cümleler de var. Örneğin :

üç yavlak yolka kayu tınlıg tüşär arki 'Üç kötü yola hangi canlı düşer ki? (M III 44, R4-5).

tngriler iligi-y-a anga mn nä täg xılayın arki 'Ey Tanrıların hükümdarı! ben buna (karşı) ne yapayım ki?' (U II31-42-43).

kanta arki ol 'o nerededir ki?' (U III-45-6).

Bundan başka da Uygurca metinlerde soru cümlesi, soru zamiri ile bağlanarak *arki* ile tekit edilebilmektedir :

...ağır ayıg kılınçların nätäg yañın ökünsär bilinsär, ol ayıg kılınçları arıyur alkınur arki 'kötü hareketlerine ne kadar pişman olsa o kötü hareketleri temizlenir, tükenir mi ki?' (Uig. Studien 193-2).

ädgü kılınç kılğuluğ yañ osuğ nä türlüg bolur arki 'Mukaddes iyi bir işi yamak (yapabilmek) usulü nasıl olurmuş ki?' (Oğuz Kagan 76. not, Maitrisimit No 33R). Suvarna'dan alınmıştır.

5. *-mu* soru ekini tekit ederek yeni işlenmiş metinlerden TT VIII, H. 5 ve H. 6 da şöyle geçer :

bolar yäg mü arki azu ärmöz mü arki tep säziklig bolmuş tınlıglarntñ säziklärin tarkargalıv üçün bo sudarıg yarlıkadı 'Bunlar iyi mi veya kötü mü ki (acaba) deyip şüphelenen insanların şüphelerini dağıtmak için bu duayı lûtfetti.'

Altun Yaruk 2-15 te de şöyle geçmektedir; *bar mu erki* 'var mı ki?'

6. Bu cümledeki dilde Arapca "acaba" ile verilen cümleler soru cümlesi-

—*Gitsek mi ki?*

bunları “acaba” ile karşılamak mümkünmüdür : ‘Bilmem olur mu acaba?’ ‘Gözlerimi yumsam mı acaba?’

‘Gitsek mi acaba?’

Bundan başka *mi* soru edatı ile kurulmayan, Muharrem ERGİN’in Âzeriden verdiği soru cümlesi olan şu cümlelerde *ki*’nin yeri değiştirilirse eski *erki* ortaya çıkar:

—*Hasta değil ki?*

—*Geç ki kalmadık?*

—*Kar ki yağmadı?*

bu cümleler, bugünkü Türkiye Türkçesinde aşağıdaki şekilleri alırlar:

‘Hasta değil mi ki (veya acaba)?’; ‘Geç kalmadık mı ki?’

‘Kar yağmadı mı ki?’

7. Bunun yanında Uygurcada yine aynı *ärki* ile (Almancada *wohl* ile ifade edilen) “galiba, va” anlamına gelen bir sevin tahminini ifade

eden cümleler de vardır. Bunlar da bugünkü dilde *ki* ile ifade edilebilirler.

mn krgäk erdim ärki anı üçün mini kapıp ilti ‘Ben gerek oldum ki (galiba), onun için beni kapıp götürdü’ (U III 69 s.).

yaqa käläqiv ärki ‘vine gelecek ki (galiba)’ (U III s. 67)

Bundan başka bu eserlerden sonra islenmiş olan şu metinlerde de

anda kisrā inisi kağan bolmış ärinç oğlu atı kağan bolmış ärinç. anda kisrā inisi içisin tæg kılınmaduk ärinç, oğlu kañı teg kılınmaduk ärinç bilgisiz kağan olurmış ärinç ‘Ondan sonra küçük kardeşi hükümdar olmuştur. Oğlu ve torunları hükümdar olmuştur. Ondan sonra küçük kardeşi ağabeyisi gibi yaratılmadığından oğlu babası gibi yaratılmadığından bilgisiz hükümdar tahta oturmuştur’. (E 5).

9. BANG’ın Turkologische Briefe V § 7 de de belirttiği gibi, bugünün diğer lehçelerinde³ *erki*, Tarançı, Kazan *ikän* < *ärki*, **ärkin*, *irkin*, *ikin* haline gelmiş ve sonradan da *i*’nin partisibi *iken* gibi görülerek *iken* şekline sokulmuştur. Çoğunlukla bu *ki* Türkiye Türkçesinin *galiba*, *ya*, *-dır ya* anlamlarına gelen bir tekittir. Örneğin G. JARRING’in Doğu Türkçesi Malzemelerinden Materials I -112-68 den:

bu şehzadenin halı neme boldı iken? ‘Bu şehzadenin hali nasıl oldu ki?’

Materials I-16-293 den: *bu neme gep neme iş iken...* ‘bu nasıl (bir) söz nasıl (bir) iş ki (veya acaba)?’

gibi soru cümlelerini gösterebiliriz. Bunların yanıbaşında aynı eserde tekit, tanıklama, ünlem gösteren cümlelerde *iken* kullanılan örnekler de

Materials I 16 200 da: *derwada bir sanduk batın barur iken* ‘Nehirde

erki'nin devamı için yeterli delillerdir sanırım. Bunlar arasında *nasıl ki*, *gûya ki*, *sanki*, *çünkü*, *mademki*, *hatta ki*, *ya ki* gibi cümle açan bağların *ki*'lerinin Farsça olduğu bellidir. Galiba Türkçe olanlar da cümledeki yerini değiştirip Farsçaya uydurulmuşlardır. Fakat ihtiyatı elden bırakmaksızın şu kanıyı ileri sürmek yanlış olmaz sanırım:

Eski dilde *-d*, *-gay*, *-°r* ekleri alan tamamlayıcı fiillerden sonra gelen *erki*, bugünün Türkiye Türkçesinde de hal: *-yor*, *-r*; şuhudi mazi: *-d*; naklî mazî: *-mış*; gelecek zaman: *-ecek*'den sonra getirilen *ki*'lerle aynı türdendir. Örnekler :

KONONOV, s. 545'den :

—Genç kız onu görmüş *olacak ki*, uzaktan şemsiyesini sallıyordu.

Ahmet Cevat EMRE s. 432'den :

—*Anlaşıldı ki* bu piliç güzel bir horoz olacak.

S. 530'dan :

—*Görüyorsunuz ki* işler artık yoluna girmiş.

—*Diyorlar ki*, uçak yakında arabanın yerini tutacak.

—Kendilerini bizden aşağı *sayıyorlarmış ki*, hep çekingen bir halleri vardı.

11. Türkiye Türkçesinde çok çeşitli kullanılan şekilleri bulunan bu *ki*'lerin yerleri değiştirilip, Türkçe muntazam cümle haline konulur, fiili tekit, tasdik eder hale getirilirse eski *erki* > *ki* meydana çıkar. Örneğin :

D. ... (Mehmet Emin s. 349)

